

Боранбаева А.Ж.
**Парсы тілі – Иранның
қуатты құралы**

Мақалада Иранның өткен күндері мен қазіргі уақыттағы саяси және мәдени өміріндегі парсы тілінің рөлі қарастырылады.

Түйін сөздер: парсы тілі, әдеби тіл, ирандық мәдениет, мемлекеттік тіл, идеология.

Boranbayeva A.Zh.
**Persian Language – the most
powerful weapon of Iran**

The article considers the role Persian Language in political and cultural life in Iran in the past and modern times.

Key words: persian, literary language, Iranian Culture, official language, ideology.

Боранбаева А.Ж.
**Персидский язык –
мощнейшее оружие Ирана**

В статье рассматривается роль персидского языка в политической и культурной жизни Ирана в прошлом и в настоящем времени.

Ключевые слова: персидский, литературный язык, иранская культура, государственный язык, идеология.

ПАРСЫ ТІЛІ – ИРАННЫҢ ҚУАТТЫ ҚҰРАЛЫ

Парсы тілі – тарихтың сан алуан белестерінен өтіп, қазіргі дейін жеткен әлемдегі ең көне тілдердің бірі. Бұл тіл өз тарихында талай құлдыраулар мен өрлеулерді басынан өткізді. Иран тарихында ислам діні кіргеннен кейін араб тілі кең қолданыста болып, парсы тілін барлық саладан ығыстырып шығарған замандар да болды. Оған б.з. 700 жылы халифат аумағында араб тілінің мемлекеттік тіл болып жарияланғаны себеп болды [1, 257]. Араб тілі шамамен 200 жылдай кең қолданыста болды. Бұл кезең парсы тілінің тарихында «екі ғасыр үнсіздік» атауына ие болды [2, 35]. Өз биліктерін сақтап қалу үшін жергілікті билеуші әулет өкілдері араб тілін үйреніп, қолдана бастады. Бұл ықпалдың әсері күшті болғаны соншалық, тарихта мұндай жағдай сирек кездеседі. Ирандық ғалымдардың басым көпшілігі осы тілде сөйлеп, жаза бастады. Осы тілді басқаларға үйретіп, таратуға тырысты. Ирандықтар араб тілінің алғашқы грамматикасын жазып, араб тілі мен әдебиетіне қатысты зерттеу жұмыстарын жазуда арабтардан асып түсті. Ирандық ғалымдардың шамамен барлығы дерлік араб билігі тұсында да, тіпті одан кейінгі ғасырларда да өз еңбектерін тек араб тілінде жазды. Әл-Хорезми, әл-Бируни, Ат-Табари, Нершахи секілді ирандық әйгілі ғалымдар өз еңбектерін тек араб тілінде жазды. Ибн-Синаның негізгі танымал еңбектері араб тілінде жазылды. Тіпті әл-Бируни араб тілін ғылымға жарамды жалғыз тіл деп санады. Парсы тілінде жазу туралы ой ешкімнің басына да келмеді.

Халифаттың шығыс аймақтарында (Систан, Мауераннахр, Хорасан) жергілікті ирандық Тахири (821-873), Саффари (873-903), Самани (875-999) әулеттері басқарған тәуелсіз және жартылай тәуелсіз мемлекеттердің құрылуы парсы тілінің қайта жандануына мүмкіндік берді. Әрине, астанасы Хорасандағы нишапур қаласы болған Тахири әмірлері өз сарайларында араб тілін қолданғанды жөн деп санады. Бұл әулеттен шыққан соңғы билеуші араб тілін тамаша меңгеруімен танымал болды. Мауераннахр мен Хорасанда билік құрған Самани әмірлері Ирандық Сасани мемлекетінің әйгілі қолбасшыларының бірі болған Бахрам Чубиннің ұрпақтары болып табылады [3, 343]. Олар ислам діні мен оның қағидаларына шын берілген адамдар болды, алайда оларға бағынышты болған халықтың

басым көпшілігі араб тілінен мүлдем хабарсыз болғандықтан, парсы тілін ресми тіл ретінде қолданысқа енгізеді. Жаңа парсы тіліне араб тілінен көптеген терминдер еніп, бұл тілдің әдебиетте құлашын кең сермеуіне мүмкіндік берді. Ал исламға дейінгі орта парсы тілі әдеби тіл болғанымен де, оны араб сөздерімен байып, толыққан, кемелденген жаңа парсы тілімен мүлдем салыстыруға келмейді. Осы кезеңде Саманилер мемлекетінің астанасы Бұқарада жаңа парсы-дари тілінде, яғни араб әліппесіне негізделген парсы тілінде жазатын Рудаки бастаған ақындар шоғыры да шықты. Жаңа поэзияда бұрынғы өлең өлшемдері араб поэзиясы өлшемдерімен үндесіп, поэзияның жаңа қалыптары пайда болды. Осылайша әйгілі классикалық парсы поэзиясы дүниеге келеді. Жаңа парсы тілі Самани әмірлерінің сарайына тікелей байланысты болғандықтан, дари атауына, яғни «сарайдың тілі» атауына ие болды [4, 109]. Алайда араб әліппесіндегі парсы тіліндегі алғашқы өлең Систанда Якуб ибн-Лейс Саффари сарайында 867 жылы жазылғаны ғылымға белгілі [1, 261]. Саффари мемлекетінің негізін салған Якуб ибн-Лейс араб тіліндегі жазылған өлеңді түсінбегендіктен, сарай ақындарына парсы тілінде, өзіне түсінікті тілде өлең жазуды бұйырады. Кейбір ирандық ғалымдар оның бұл қадамын парсы тіліне деген қамқорлықтан емес, қарапайым отбасынан шыққан Якуб ибн-Лейстің сауатсыздығынан, яғни араб тілін білмегендігінен жасаған шарасы деп санайды [5].

Саманилер дәуірінен бастау алған бұл үдеріс одан әрі жалғасын тауып, Ғазнауи билігі дәуірінде (X-XI ғ.) парсы тілі әдеби тілге айналды. Ирандық ғалым Муртаза Мутаххаридің пікірінше, тегі түркі Ғазнауи билеушілері жоғарыда аталған ирандық билеуші әулеттермен салыстырғанда парсы тіліне көбірек қолдау жасады [5]. Жүздеген ақындар мен жазушылар Ғазнауи сарайында парсы тілінде өлең жазып, сан алуан кітаптар жазды. Осы мемлекеттің іргесін кеңітіп, Ғазнауи әулетінің даңқын ғасырлар бойы өшпестей етіп шығарған Сұлтан Махмұт Ғазнауи (998-1030) Иранның билеген алғашқы түркі халқының өкілі және сұлтан титулын алған алғашқы мұсылман патшасы болып табылады. Парсы әдебиетінің тарихында оның сарайында парсы тілінде жырдан маржан терген 400-дей ақын болған деген деректер айтылады [2, 62]. Салжұқтар билігі тұсында (XI-XII ғ.) парсы тілінің қолданылу аясы бұрынғыдан да кеңейіп, мемлекеттік диванда парсы тілі араб тілін қолданыстан ығыстырып шығарды. Хорезмшахтар да, моңғолдар

да, Темір әулеті, одан кейінгі дәуірлердегі Сефевилер, Қаджарлар да осы тілді ресми тіл ретінде қолданды [4, 110]. Тіпті моңғол хандары батыс Еуропа мемлекеттерімен тек парсы тілінде хат алмасқан [1, 271]. Осылайша Сұлтан Махмұт Ғазнауи салған жолмен Ирандағы «түркі әулеттерінің билігі» аздаған үзілістермен мың жылға, яғни XX ғ. 20-жылдарына дейін созылды. Парсы тілі сарайдың ресми тілі, әдеби тіл болып қала берді. Түркілер 10 ғасыр бойы Иранның билегенімен де, мәдениет, тіл тұрғысынан алғанда үстемдікке қол жеткізе алмады.

Парсы тілі ислам дінін Ираннан шығыста жатқан елдерге таратуда үлкен маңызды рөл атқарды. Ханафи мазхабының негізін салған Абу Ханифе Неман бен Сабеттің тегі жағынан Балхтан шыққан ирандық болатын. Имам Ағзам ислам дінін таратуда уағыздарды араб және парсы тілдерінде қатар жүргізді және араб тілін нашар білетін ирандықтардың арасында діннің қағидаларын оларға түсінікті тілде насихаттауды дұрыс деп санады [6, 166]. Ирандықтар жаңа дінді қабылдап, енді оны көрші халықтар арасында таратуға белсене араласады. Ираннан шығыста жатқан мұсылман халықтары арасында ханафи мазхабы кең таралып, бұл аймақтар көптеген ғасырлар бойы иран мәдениеті мен парсы тілінің ықпалында болды.

Мауераннахр мен Хорасанда ислам дінімен бірге таралған парсы тілі шығыс иран тілдері тобына жататын жергілікті соғды, бактрия, хорезм тілдерін ығыстырып, олардың орнын басты. Бұл тілдер бірте-бірте ұмытылып қалды. Қазіргі таңда өлі тілдер қатарына жатады. Парсы тілі Осман империясында үлкен құрметке ие болды. Кейбір Осман сұлтандары осы тілде тамаша өлеңдер жазып, өз заманының танымал парсы тілді ақындары болды (5). Парсы тілі Үндістан түбегіне де кең таралды. Бұл тілі Үндістанның мұсылман княздықтарында XIX ғ. аяғына дейін ресми тіл болып саналды. Жалпы, парсы тілі бұрынғы ғасырларда «Ислам әлемі» деп аталған біртұтас мұсылмандық Шығыстың араб тілінен кейінгі ең кең таралған тілі болды [1, 271].

Қазіргі Иранда иран тілдерінде ғана емес, сонымен қатар түрік және семит тілдері семьясына жататын тілдерде сөйлейтін әртүрлі ірілі-ұсақты халықтар мен тайпалар тұрады. XX ғасырда Иранның билеуші топтары парсы тілін елде мекен еткен сан алуан этнос өкілдерінің басын біріктіретін құрал ретінде пайдаланды. Өткен ғасырдың 30-40-жылдары Иран үкіметі елді жаппай ирандау саясатын жүргізіп, парсы тіліне жалпыға ортақ ұлттық тіл сипатын беруге тырысты [7, 138].

1905-1911 жж. қабылданған Иранның алғашқы Конституциясында парсы тілінің статусы көрсетілмесе де, бұл тіл іс жүзінде ислам төңкерісіне дейін елдің жалғыз мемлекеттік тіл болды [8].

Ирандағы 1979 жылғы Аятолла Рухолла Хомейнидің басшылығымен жеңіске жеткен ислам революциясынан кейін парсы тілі өз тарихында алғаш рет құжат жүзінде саяси статусқа ие болды. 1979 жылдың желтоқсан айында қабылданған елдің жаңа Конституциясына сәйкес, парсы тілі Иран Ислам Республикасының ресми тілі болып жарияланды. Бұл Конституцияның 2-тарауының 15-бабында «Парсы тілі мен парсы әліппесі Иран халқы үшін ресми және ортақ тіл мен әліппе болып табылады. Ресми құжаттар мен мәтіндер, ресми жазбалар мен оқулықтар осы тілде осы әліппемен жазылуы керек, алайда жергілікті ұлттық тілдер баспасөз бен басқа бұқаралық ақпарат құралдарында, сондай-ақ мектептерде ұлттық әдебиеттерді оқыту үшін еркін қолданыла алады» деп жазылған [9, 73-74]. Конституцияда парсы емес ұлттарға олардың ұлттық тілдері мен мәдениетін сақтауға біршама құқықтар берілсе де, елдегі орта және жоғары оқу орындарында тек қана парсы тілінде білім беріледі, сондай-ақ басқа ұлттардың тілдері бұқаралық ақпарат құралдарынан да шеттетіліп отырғанын айта кету керек.

Пехлеви әулеті билеген Иранда парсы тілі аясында түрлі этностарды біріктіру саясаты жүргізілсе, Иран Ислам Республикасында бұл саясат бір дін мен бір тіл негізінде ынтымағы жарасқан мұсылман қоғамын құру түрінде өз жалғасын тапты. Себебі, Иран Ислам Республикасының негізін салған Аятолла Хомейни діни факторды басты назарға алып, «Ислам қоғамы – бір ұлт» ұранын көтерді [8].

Ислам революциясынан кейінгі Иранда парсы тілі бірнеше ондаған жылдар бойы белсенді түрде жүргізілген мәдени төңкерісте маңызды рөл атқарды. Парсы тілі елдің рухани өмірінде, оның ішінде әдебиет, театр, кино және т.б. салаларда ислам идеологиясын насихаттаудың басты құралына айналды.

Соңғы жылдары Иран басшылығы парсы тілінің дамуы мен таралуына көп көңіл бөлуде. Қазіргі Иранның жүргізіп отырған тілдік саясаты парсы тілін жалғыз мемлекеттік тілге айналдыру болып отыр. Бұл саясат ислам революциясынан кейінгі алғашқы жылдары жүргізілген тілдік саясаттан мүлдем басқаша сипатта. Қасиетті Құран тілі болып табылатын араб тілінің де Иранда бұрын парсы тілі секілді ресми статусы болмады. Революциядан кейін қабылданған жаңа

Конституцияның 16-тарауының 2-бабына сәйкес барлық ел аумағындағы орта мектептерде араб тілін оқыту міндетті болып, бұл тілдің де мәртебесі өсті [9, 74]. Ирандағы жаңа билік араб тілін ел өмірінің барлық салаларында қолдану идеясын көтерді. Араб тілін кең көлемде қолдануды насихаттаған елдің басты діни тұлғалары арнайы діни оқу орындарында білім алғандықтан, араб тілін жетік меңгерген болатын. Алайда, бұл идея жалпы халық тарапынан қолдау таппай, бірте-бірте басылып қалды. Қазір Иранда негізгі мемлекеттік мерзімді басылымдар арабша аударылып басылады. Мемлекеттік ресми сайттардың араб тіліндегі нұсқалары бар. Ирандық ИРНА ақпарат агенттігінің барлық ақпараттары араб тіліне аударылып беріледі.

Ал, 1990 жылдардың орта шенінен Иран үкіметі парсы тілін исламның екінші тілі идеясын насихаттап, оның ислам әлемінде алатын орнын қайтадан жаңғырту идеясын көтере бастады. Бұл идея Аятолла Хаменеи тарапынан да қолдауға ие болды. Иран басшылығы парсы тілін халықаралық ислам ұйымдарының ресми тілдерінің біріне айналдыруға күш салып келеді. 2001 жылдың желтоқсан айында Тегеранда өткен «Ислам конференциясына» мүше елдер саммитінде Иранның сол кездегі президенті Хатами осы мәселені көтерген болатын. Алайда, бұл идея Ислам конференциясына мүше елдер тарапынан қолдау таппай, жүзеге аспай қалды.

90-жылдары Кеңес Одағының ыдырауы және Иранның ішкі саяси факторларына байланысты бұл елдің сыртқы саясатында түбегейлі өзгерістер болды. Иран Хашеми-Рафсанджани басқарған тұстары халықаралық изоляциядан шығып, қайтадан ықпалды аймақтық державаға айналу мақсатын алға қойды [10, 220]. Иран жаңадан тәуелсіздік алған Орталық Азия мен Кавказ елдерімен дипломатиялық қарым-қатынастар орнатып, осы елдердің барлығында елшіліктер ашып, Орталық Азия аймағы елдің сыртқы саясатындағы басты бағыттардың біріне айналды [10, 221].

Иран Орталық Азия елдерімен байланыстарында 80-жылдары көрші елдерге, оның ішінде бірінші кезекте араб елдеріне таратуға тырысқан революция идеясын емес, дәстүрлі ирандық ортақ мәдени мұраны басты ұран етіп отыр. Бұл ортақ мұра сырттан келген ирандық мәдениет емес, Орталық Азия халықтарының өздерінің бұрынғы төл мәдениеті деп қарастырылуда және бұл ортақ мұрада парсы тілі мен әдебиетіне аса маңызды орын беріледі. Оның ішінде классикалық парсы поэзиясы (X-XV ғғ.)

басты назарға алынып, әсіресе, ұлы эпик-ақын Фирдоуси шығармашылығының аймақтағы халықтар әдебиетінің дамуындағы рөлі баса айтылуда [10, 222].

Иран сондай-ақ өзімен тарихи шыққан тегі ортақ Пәкістан мен Үндістанға, көрші мемлекеттерге – Түркия, Кавказ бен араб елдеріне де парсы тілін таратуға күш салуда.

Иранда мемлекеттің тіл саясатын жүргізудегі басты құралы Парсы тілі мен әдебиеті академиясы болып отыр. Бұл академия көп жылғы үзілістен соң 1990 жылдың маусым айында өз жұмысын қайтадан бастады. Академия Пехлеви дәуірінде 1935-1941 және 1970-1978 ж. әртүрлі салаларға арналған терминдер жасап, сөздіктер құрастырумен айналысқан болатын. Бұрынғы академия парсы тілін барлық шетел кірме сөздерінен тазартуды ту етіп көтерсе, қазіргі академия батыс еуропалық тілдерден енген кірме сөздердің баламасын табумен айналысуда. Сондай-ақ академия парсы тілінің сөздік қорының басым көпшілігін құрайтын араб лексикасын бұрынғыдай жат санамайды. Керісінше, қазіргі Иранда араб лексикасы парсы тіліне әбден сіңіп, жатық болып кеткен деп есептеліп, олардың негізінде жаңа сөздер жасауға болады деп саналады [8].

Парсы тілі үнемі Иран үкіметінің назарында. Президент Махмұд Ахмадинежад парсы тілінің тазалығын сақтауға шақырып, 2006 жылдың 25 маусымында барлық мемлекеттік мекемелер мен бұқаралық ақпарат құралдарына кірме сөздерді ретсіз пайдалануға тыйым салатын президенттік Жарлық шығарды [11].

Парсы тілі Иранның басты байлығы болып табылады. Ол – ирандықтар үшін мұнай мен газдан да, дүниенің бар алтыны мен күмісінен де қымбат құндылық. Иран басшылығы парсы тілін дамыту елдің бірлігін сақтап, оны елдің ұлттық ерекшелігі мен қайталанбас мәдениетіне қолдау көрсету шараларының бірі деп санайды.

Қазіргі таңда Иран басшылығы парсы тілін шет елдерде насихаттауға көп көңіл бөлуде. Бұл міндет арнайы мемлекеттік құрылым елдің саяси-мәдени идеологиясының бар жүгін көтеріп жүрген Иранның Мәдениет және исламдық бағдар министрлігіне қарасты – Ислам мәде-

ниеті мен байланыстары ұйымына жүктелген. Бұл ұйымның құрамында парсы тілін шет елдерге тарататын орталық бар. Орталықтың жүздеген қызметкерлері Иран Ислам Республикасының шет елдердегі елшіліктері жанындағы Мәдени өкілдіктерде жұмыс істейді.

Иран Ислам Республикасының шетелдердегі елшіліктері жанындағы Мәдени өкілдіктері парсы тілі мен әдебиеті бойынша студенттер арасында олимпиадалар өткізіп тұрады. Бұл олимпиада жеңімпаздары Иранға тілдік стажировкаға баруға, сондай-ақ магистратура, докторантурада білімін жалғастыруға мүмкіндік алады. Мәдени өкілдіктер білім сайыстарының басқа да түрлерін өткізіп тұрады [12].

Ислам мәдениеті мен байланыстары ұйымы арқылы Иранның Білім, ғылым және жаңа технологиялар министрлігі жоғары дәрежелі парсы тілінің оқытушыларын шет елдерге командировкаға жіберіп отырады.

Иран билігі парсы тілін ғылым тілі ретінде де мойындатуға күш салуда. Елдің діни көсемі, Аятолла Сейд Әли Хаменей Ирандағы «Оқытушылар аптасы» аясында ғылым, білім және мәдениет қайраткерлерімен болған кездесуде «Тек қана ағылшын тілі ғылым тілі емес. Испан, француз, неміс және кейбір шығыс тілдері де ғылым тілдері болып саналуы керек. Мен ертеңнен бастап ағылшын тілін оқытуға тыйым салу керек деп отырған жоқпын, бірақ біз не істейтінімізді анық түсінуіміз керек» деген болатын [13]. Бұл саясат та өз жемісін бере бастады. Scopus сайтының деректеріне сүйенсек, парсы тілі 2015 жылы ғылым тілдері рейтингінде 15-орынға ие болды, осылайша 2014 жылдан бері екі позицияға көтерілген. Парсы тілі 2009 жылы тек 30-позицияда, 2010 жылы 28-орында, 2011 жылы 24-орында, 2012 жылы 22-орында, ақырында 2015 жылы 15-орынды иеленді [14].

Сонымен сөзімізді қорыта келсек, парсы тілі Иранның ішкі-сыртқы саясаты мен идеологиясының іргетасы ретінде Иранды мекен еткен халықтардың басын біріктіретін фактор болуымен қатар, Иранның көршілес елдерге мәдени ықпалын жүргізуге бағытталған саясатының басты құралы да болып отыр.

Әдебиеттер

- 1 Оранский И.М. Введение в иранскую филологию. – М.: Наука, 1988.
- 2 دکتر رضازاده شقف. تاريخ ادبيات ايران. تهران، انتشارات آهنگ. 1990 / 1369
- 3 Фрай Р. Наследие Ирана / пер. с англ. – М.: Наука, 1972.
- 4 م. باقری. تاريخ زبان فارسی. نشر قطره. تهران 1999/1378

- 5 Муртаза Мутаххари. Иран и Ислам: история взаимоотношений / пер. с перс.; примеч. М. Махшулова. — СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2008. — rudocs.exdat.com.
- 6 Мардони Т. Имам Абуханифа и язык фарси. // Иран-наме /научный востоковедческий журнал. — 2010. — №1 (13).
- 7 Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. — М.: Издательство МГУ, 1975.
- 8 Месамед В.И. Фарси как интегрирующий фактор в исламской республике Иран. — www.religare.ru.
- 9 Весна свободы. К годовщине победы Исламской революции в Иране. — Москва: Пресс-отдел Посольства Исламской Республики Иран, 1994.
- 10 Хуторская В.В. Взаимоотношения Исламской Республики Иран и стран Центральной Азии Иран: Ислам и власть. — М.: ИВ РАН – Крафт+, 2001.
- 11 Президент Ирана вступился за чистоту персидского языка. rian-error @ rian. ru. 30.07.2006.
- 12 Ибяттов Ф. Культурная политика Ирана в отношении стран постсоветской Центральной Азии. —ru.convdocs.org
- 13 Аятолла Хаменеи: «Не только английский является языком науки». — RusskieVesti.ru
- 14 Персидский как язык науки поднялся до 15-й позиции в мире. — Iransegodnya.ru

References

- 1 Oranskii I.M. Vvedenie v iranskiy filologiiy. — М., Nauka, 1988.
- 2 Doktor Rezazade Shaqf. Tarih-I adabiat-i Iran. — Tehran., Ahang, 1369/1990.
- 3 Frye R. Nasledie Irana. — М., Nauka, 1972.
- 4 Baqeri M. Tarih-e zaban-e farsi. — Tehran., Qatre, 1378/1999.
- 5 Murtaza Mutahhari. Iran i Islam: istoriya vzaimootnoshenii. — SPb.: “ Peterburgskie vostokovedeniya”, 2008. — rudocs.exdat.com.
- 6 Mardoni T. Imam Abuhanifa I yazik farsi. Iran-name. №1 (13). 2010.
- 7 Peysikov L.S. Leksikologiya sovremennogo persidskogo yazika. -M: Izdatelstvo MGU, 1975.
- 8 Mesamed V.I. Farsi kak integriruiyshii faktor v islamskoi respublike Iran. — www.religare.ru.
- 9 Vesna svobody.— Moskva: Press-otdel Posolstva islamskoi respubliki Iran, 1994.
- 10 Hutorskaya V.V7 Хуторская В.В. Vzaimootnosheniya Islamskoi Respubliki Iran I stran и Centralnoi Azii — Iran: Islam I Vlast. — Moskva: IV RAN – Kraft +, 2001
- 11 Prezident Irana vstupil'sya za chistotu persidskogo yazika. — rian-error @ rian. ru. 30.07.2006.
- 12 Ibyatov F. Kulturnaya politika Irana v otnoshenii stran postsovet'skoi Centralnoi Azii — ru.convdocs.org
- 13 Ayatolla Hamenei: “Ne tolko angliiskio yazik yavlyetsya yazikom nauki”. — RusskieVesti.ru
- 14 Persidskii kak yazik nauki podnyalsya do 15-pozicii v mire — Iransegodnya.ru